

Деякі аспекти вивчення проблеми толерантності, етнічної толерантності у психології

У статті розглядається поняття толерантності через призму інтерпретацій різних напрямів. Виокремлено суть різних концептуальних підходів щодо вивчення толерантності, а саме: аксіологічного, ідеально-типологічного, конфліктологічного, онтолого-історичного, екзистенційно-гуманістичного та інших. Також у структурі феномена толерантності виділено два компоненти – сенсуальний та диспозиційний. Розглянуто п'ять рівнів етнічної толерантності. На підставі теоретичного узагальнення зазначено основні напрями дослідження етнічної толерантності.

Ключові слова: толерантність, етнічна толерантність, етнічно толерантна особистість, етнічна ідентичність, етнічна упередженість.

В статье рассматривается понятие толерантности в его разных интерпретациях. Выделен смысл разных концептуальных подходов относительно изучения толерантности, а именно: аксиологического, идеально-типологического, конфликтологического, онтолого-исторического, экзистенционно-гуманистического и других. Также в структуре толерантности выделены два компонента сенсуальный и диспозиционный. Рассмотрено пять уровней этнической толерантности. На основании теоретического обобщения отмечены основные направления изучения этнической толерантности.

Ключевые слова: толерантность, этническая толерантность, этнически толерантная личность, этническая идентичность, этническая предубежденность.

Постановка проблеми. Сьогодні неминучими є труднощі, що супроводжують будь-яку взаємодію між людьми, які є носіями інших національно-культурних просторів. Особливо актуальними є труднощі, що знаходить своє відображення у проявах нетолерантності до громадян, які розмовляють іншою мовою, мають інші релігійні погляди чи інші суспільно-демократичні цінності. Тобто, труднощі зумовлені носіями інших національно-культурних просторів.

Аналізуючи культурну спадщину нашого народу, що ґрунтується на „філософії серця», можна з переконанням засвідчити, що толерантність у сприйнятті українця має співвідноситися з поняттям поваги й любові . Але чи так воно є насправді? Будь-якому сус-

пільству властиве розшарування людей за професійними, економічними, мовними, етнічними ознаками, тобто розподіл на „своїх» і „чужих». Кожен суспільний прошарок має свої цінності, свій образ життя, свої переконання. Особливо чутливими до проблеми толерантності та гуманного ставлення до оточуючих є молодь [4, с. 85].

Головною запорукою процвітання держави є виховання гуманності, толерантності та доброзичливості у молоді. Адже саме вони вносять свої корективи в суспільне життя. Для досягнення цієї мети виховання повинно супроводжувати молодь впродовж всього їхнього шкільного й студентського життя. Хотілося б бачити сучасну молодь чесними, вихованими, добрими, людьми, які поважають старше покоління, українську культуру та культуру інших народів. Ці якості можна об'єднати в етично-моральну групу, без якої не існує жодне суспільство.

Саме система вищої освіти має великий вплив на формування особистості. Основні її задачі – вироблення позиції громадянина, соціальної активності, емоційної стійкості, комунікабельності та толерантності. Тільки та людина є толерантною, яка може уявляти себе на місці інших людей, відчувати те, що відчувають вони. Толерантна чи інтолерантна поведінка характерна не тільки для окремих особистостей, а й для окремих груп людей. Тут важливий вплив на молодь має оточення, в якому вона знаходиться. У системі вищої освіти важливою є модель поведінки самих викладачів. В толерантному колективі викладачів, якому властива атмосфера поваги, доброзичливості, уважного відношення як до колег, так і студентів, стає можливою підготовка молоді до безконфліктного, толерантного спілкування.

Наступним аспектом формування толерантності у молоді є вироблення шанобливого ставлення до мови, якою розмовляє інший. Молодь повинна розуміти, що хоча українська мова і є державною, не всі спілкуються нею у повсякденному житті, тому потрібно сприймати це спокійно, з повагою до співбесідника.

Варто зазначити, що особливо важко формується толерантність коли мова йде про етнічні, національні та релігійні відмінності. У формуванні етнічної толерантності обов'язковим є знайомство з різними світовими релігіями, наближення до національного світу народів [5, с. 107-109].

Тому мета статті – узагальнити та систематизувати теоретично концептуальні підходи щодо вивчення толерантності та етнічної толерантності у психології.

Сьогодні у психології існує багато підходів до розуміння сутності толерантності та етнічної толерантності, зокрема. Дослі-

дженню даної проблеми присвятили свої роботи В. Франкл, Е. Фром, О. Г. Асмолов, А. І. Гусєв, З. С. Карпенко, Г. С. Кожухар, П. В. Лушин, М. В. Савчин, Г. Олпорт, А. Маслоу, В.В. Москаленко, В. В. Рибалка, Л. В. Засєкіна, О. А. Донченко, О. О. Леонтєєв, Н. М. Лебедеєва, О. М. Лозова, Г. У. Солдатова, В.С. Хомик та інші.

Бурхливі соціальні процеси, які відбуваються у світі на сучасному етапі розвитку суспільств, характеризуються неоднозначністю та суперечливістю, і тому актуалізували проблему дослідження феномена толерантності вченими різних країн. Тематика, рівні та аспекти вивчення цього явища підтверджують наявність найрізноманітніших його інтерпретацій, розкривають багатоплановість і неоднозначність значеннєвого наповнення самого поняття «толерантність».

Цілком закономірно, що сьогодні ідея толерантності обговорюється в державно-правовому, етико-філософському, політико-ідеологічному, психолого-педагогічному, соціологічному та інших аспектах. Водночас така багатоаспектність вивчення зумовлює немало складностей і протиріч у розумінні цього феномена. Тим самим у будь-якому разі очевидно, що поняття «толерантність» описує складне соціопсихологічне явище, котре сьогодні є актуальним.

Дж. Лорсен, залежно від сфери наукового знання, виділяє такі типи толерантності: психологічну, правову або юридичну, богословську та догматичну. К.Ю. Жмирова характеризує основні види толерантності: міжособистісну, інтелектуальну, етнічну, конфесійну, міжкультурну, гендерну, сексуальну, медичну, вікову, соціальну. У зв'язку з цим, є підстави виокремити види толерантності за двома критеріальними ознаками – за науковим упредметненням і за об'єктами нетерпимості. За науковим упредметненням: психологічна, правова або юридична, богословська або догматична та еклесіологічна. За об'єктами нетерпимості: міжособистісна, інтелектуальна, етнічна, конфесійна, сексуальна міжкультурна, гендерна, медична, вікова.

Відповідно, що по-різному тлумачать поняття «толерантність» і більшість сучасних словників. Найчастіше термін «толерантність» розглядається як синонім терпимості. «Новий тлумачний словник української мови» дає наступне трактування слова «толерантний»: це той, хто «поблажливий, терпимий до чийхось думок, поглядів, вірувань тощо». «Філософський енциклопедичний словник» розглядає «толерантність» як «ознаку впевненості у собі й усвідомлення надійності особистих позицій, ознаку відкритого для всіх ідейного впливу, який не боїться порівнянь з іншими поглядами й не уникає духовної конкуренції».

Багатозначне тлумачення поняття «толерантність» дає «Великий психологічний словник»: це – «установка ліберального прийняття моделей поведінки, переконань, цінностей іншого», «переносимість ліків», нарешті «здатність витримувати стрес без серйозної шкоди для себе». Розширене і, на нашу думку, найбільш влучне визначення толерантності дає «Словник з етики»: «толерантність – моральна риса, яка характеризує ставлення до інтересів, переконань, вірувань, звичаїв і поведінки інших людей. Виявляється у прагненні досягнути взаємного порозуміння й узгодження різноманітних інтересів і поглядів без застосування тиску, переважно методами роз'яснення та переконання». С.У.Гончаренко у «Педагогічному словнику» розглядає толерантність як терпимість до чогось, скажімо, до чужої позиції, думки, до чужого переконання.

Наведені визначення толерантності свідчать про те, що дане явище потребує комплексного аналізу і як явище-риса, і як методологічна категорія. В сучасній науковій літературі існує багато підходів до вивчення феномена толерантності. Основними методологічними орієнтирами на сьогодні є аксіологічний, ідеально-типологічний, конфліктологічний, онтолого-історичний та екзистенційно-гуманістичний та вітакультурний метапідхід.

Аксіологічний (від грецького «ахія» – цінність) визначає терпимість як цінність «у собі». Ідеально-типологічний інтерпретує толерантність як моральний ідеал для суспільного устрою. Конфліктологічний відображає боротьбу між групами, культурами і взагалі між будь-якими переконаннями. Онтолого-історичний розглядає толерантність як спосіб співіснування груп людей у процесі історичного розвитку людства. Гносеологічний обґрунтовує недосконалість власних знань і можливість пізнання істини та іншого знання. Ксенологічний базується на утвердженні різного ставлення до іншого як чужого. Соціокультурний реалізує толерантність як намір загальнолюдських потреб та інтересів і постає як форма будь-якої ефективної соціальної взаємодії. Екзистенційно-гуманістичний розглядає толерантність як спосіб буття у контексті виконання особою своєї людської місії.

Вітакультурна парадигма сьогодні активно розробляється А.В. Фурманом у різних теоретико-прикладних контекстах – практичної психології. Вона інтегрує здобутки інших відомих парадигм [2; 3].

Розглянемо теоретичний аналіз різних концептуальних підходів до вивчення поняття толерантності.

В. В. Шалін розглядає толерантність з позиції її функціонування. Важливим він вважає подолання суперечностей між мо-

тивами, настановами шляхом ведення конструктивного діалогу, співпраці, пояснення. Така поведінка особистості слугує регулятором людської діяльності і широко використовується як у власне особистісних, так і соціальних практиках.

Дослідження феномена толерантності як комплекс особистісних цінностей у психології було започатковано у працях Т.Адорно. Е. Фрома, пізніше Г. Олпорта. Т. Адорно вважає, що для формування авторитарної особистості важливими є такі риси, як нетерпимість і інтолерантність до інших [1, с. 305].

Важливою детермінантою становлення толерантності за Е.Фромом є мотиваційна сфера особистості. Адже задоволення потреб особистості створює позитивний емоційний супровід, який виявляється у стилі життя і толерантному ставленні до інших.

Толерантні та інтолерантні риси отримують широке висвітлення у теорії Г. Олпорта. Особистість, якій властивий значний розрив між уявленнями про «Я-ідеальне» та «Я-реальне», зазвичай є толерантною. В інтолерантній особистості «Я-ідеальне» та «Я-реальне» майже зіставляються. Толерантна особистість завжди розраховує на себе. Така людина намагається завжди бути незалежною від інших.

Отже, в теорії Г. Олпорта толерантність описується як стійка риса особистості, що узгоджується з іншими мотиваційно-емоційними і соціально-психологічними характеристиками.

Толерантність у контексті всебічного розвитку особистості розглядається у теорії самоактуалізації А. Маслоу. Він вважає, що толерантність, з одного боку, визначає гармонійні стосунки особистості з фізичним і соціальним світом, а з другого – слугує важливою детермінантою її психічного здоров'я.

У контексті психології К. Роджерса толерантність особистості зіставляється з поняттям емпатії. Дане поняття вчений характеризує як «відсутність гордовитості», а також схильність надавати допомогу оточенню у вирішенні різних проблем без натиску та директиви.

Інтолерантність як протилежний полюс толерантності у контексті агресивної поведінки аналізується в теорії соціального научіння А.Бандури. Основними детермінантами толерантної/інтолерантної поведінки, на думку вченого, є зовнішні чинники, зокрема засоби масової інформації. Саме вони впливають на формування особистісної агресивності, яка виражається у різних формах не тільки інтолерантної, а й насильницької поведінки.

Е. Еріксон має оптимістичний погляд на формування особистості, оскільки кожний життєвий період психосоціального

розвитку має сильні та слабкі сторони, невдача в одній життєвій стадії може бути вирішена впродовж наступного періоду життя.

Отже, для становлення толерантності як особистісної властивості у теорії Е. Еріксона найбільшого значення набувають два вікові періоди – підлітковий і юнацьки. Погляди на природу толерантності у багатьох вчених збігаються. Так, до категоріального поля поняття толерантності належить відсутність агресивної поведінки (А. Бандура, Т. Адорно), свобода (Е. Фром і Г. Олпорт), емпатія (Г. Олпорта і К. Роджерс). Водночас, існують і суперечності у цих поглядах. Проте, всі вони стверджують, що толерантність є важливою особистісною рисою, властивістю, ознакою, яка породжується як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками, і виявляється в емпатійному, терпимому ставленні до інших.

Вивчення толерантності у контексті педагогічної і вікової психології ґрунтовно розглядається в працях О. Г. Кравцова. Вчений довів, що у період підліткового самоусвідомлення та самостановлення особистості відбувається умовний розподіл соціального середовища на групи „Чужі” та „Свої”. За певних умов, враховуючи юнацький максималізм, це може слугувати підґрунтям для розвитку інтолерантних рис особистості, оскільки категорія „Свої” набуває однозначно позитивних рис, а „Чужі” – перетворюється в явно негативну категорію, що неминуче приводить до пошуку ворога.

Толерантності як одній із найважливіших характеристик ефективної педагогічної діяльності присвячене дослідження А. Г. Скок. Вчена проаналізувала соціально-психологічні умови формування комунікативної толерантності викладача вищого навчального закладу. Вона стверджує, що для успішної педагогічної взаємодії важливим чинником є саме комунікативний вид толерантності. Толерантній особистості притаманні такі характеристики, як терпимість, емпатійність, комунікативність, емоційна стабільність, соціальна активність, достатній рівень освіти та культури.

Отже, у контексті педагогічної і вікової психології толерантність розглядається крізь призму як розвитку особистості, так і через площину необхідності педагогічного впливу на нього.

Дослідження толерантності у межах соціальної психології присвячені вивченню особливостей інтерперсональної взаємодії. Значна кількість цих досліджень торкається характеристик людини як цілісної особистості. Відомими серед таких досліджень є праці вітчизняної вченої В. В. Москаленко, яка вважає, що

толерантність є неупередженістю в оцінці різноманітних подій, думок, зокрема, терпимість до особливостей людей, здатність забезпечувати комунікативну компетентність під час спілкування.

Відповідно до цієї теорії, у структурі феномена толерантності особистості виділяється два компоненти: сенсуальний та диспозиційний. Сенсуальна толерантність пов'язана зі стійкістю особистості до впливів середовища, з послабленням реагування на якийсь несприятливий фактор, зокрема, негативні впливи суб'єктів міжособистісної діяльності за рахунок зниження чутливості. Образно кажучи, сенсуальна толерантність – це черствість, стіна. В основі диспозиційної толерантності лежить принципово інший механізм, який забезпечує терпимість особистості у взаємодії з середовищем. Ідеться про готовність особистості до певної (терпимої) реакції на середовище. Диспозиційна толерантність особистості розглядається та описується як позиція, настанова, світосприйняття. Вона проявляється на когнітивному, афективному і поведінковому рівнях людини.

В.В.Москаленко ґрунтовно аналізує детермінанти формування диспозиційної толерантності: соціогенетичний, мікросередовищний (власне психологічний), біогенетичний. Соціогенетичний є суб'єктивно-об'єктивною умовою прояву толерантності в різних групах суспільства, зокрема у конкретних особистостях як представників цього суспільства. Цей фактор реалізується під впливом соціальних стереотипів, настанов, еталонів, в залежності від загальної спрямованості суспільства. Остання може бути гуманістичною, плюралістичною чи, навпаки, авторитарною, антиособистісною.

Найближче коло індивіда, так званий вплив сім'ї, професійного колективу чи неформальної групи описується через психогенетичний фактор. Толерантність як риса особистості встановлюється саме мікросередовищним фактором, коли немає соціогенетичного блокуючого впливу. Психофізіологічні особливості людини, що впливають на особистісну толерантність, описуються через біогенетичний фактор. Він характеризується взаємозв'язком статевих, вікових та темпераментних особливостей конкретної особистості.

Толерантність як основа ефективної комунікативної взаємодії розглядається у працях В. В. Бойка. На його думку, комунікативна толерантність має наступну структуру: ситуативну, типологічну, професійну та загальну. Ставлення однієї людини до конкретного партнера по спілкуванню характеризує ситуативний рівень толерантності. Відношення до збірного типу чи групи

людей визначається типологічним рівнем. Рівень професійної комунікативної толерантності проявляється під час робочого процесу, взаємодії з людьми, що зумовлена родом діяльності. Морально-етичні засади, риси характеру та життєвий досвід обумовлюють загальний рівень толерантності. Він може визначати інші форми комунікативної толерантності.

С. Л. Братченко розглядає толерантність як чинник ефективної міжособистісної взаємодії розглядається у праці С. Л. Братченко. На його думку, толерантність закладена у систему цінностей окремої людини – визнання рівності іншої людини, її прав та свобод.

Вивчення поняття толерантності в межах етнічної психології розглянуто у працях Н. М. Лебедевої, яка стверджує, що етнічна толерантність є основоположною запорукою мирного існування суспільства. Л. Г. Почебут визначила п'ять рівнів етнічної толерантності: високий позитивний, середній позитивний, нормальний, середній негативний, високий негативний [6, с. 222-251].

Аналіз толерантності через призму особистісного підходу дозволяє встановити провідні напрями вивчення етнічної толерантності:

- вивчення етнічної толерантності у контексті цілісної особистості;
- конструювання концептуальної моделі етнічно толерантної особистості;
- розробка та використання психодіагностичного інструментарію для вивчення усіх складових етнічно толерантної особистості;
- урахування цілісного життєвого шляху людини у різні вікові періоди становлення особистості;
- спрямованість цілей, змісту і методів виховної роботи вищів на розвиток етнічної толерантності.

Застосування особистісно-центрованого підходу до вивчення етнічної толерантності розглядає структурну модель етнічно толерантної особистості, яка містить три основних компоненти: когнітивний, афективний і конативний.

Когнітивний компонент етнічно толерантної особистості представлено у вигляді знань і уявлень про національний характер, етнічні стереотипи та етнічні конфлікти різних етнічних груп.

Національний характер – це система ставлень конкретної етнічної спільності до різноманітних сторін оточуючої дійсності, що виявляється у стійких стереотипах їх мислення, емоційних реакціях і поведінці в цілому. Під етнічними стереотипами розу-

міють відносно стійкі думки узагальненого характеру про ту чи іншу етнічну групу. Під етнічним конфліктом розуміють будь-яку конкуренцію між групами – від реального протистояння за володіння обмеженими ресурсами до соціальної конкуренції – в усіх тих випадках, якщо у сприйманні однієї сторони протилежна визначається з позиції етнічної належності її членів.

Афективний компонент тісно пов'язаний з емоційною сферою особистості та виражає емоційно-оцінний аспект ставлення до різних етнічних груп. Афективний компонент представлений системою емоційних переживань, які супроводжують поведінку особистості у полікультурному середовищі. До афективного компонента етнічно толерантної особистості можна віднести такі емоції, як практичні емоції (задоволення результатом власної взаємодії з представниками інших етнічних груп), глоричні емоції (бажання самостверджувати полікультурні, полінаціональні цінності, їх визнання у світі), альтруїстичні емоції (бажання приносити іншим людям радість незалежно від їхньої етнічної приналежності), комунікативні емоції (бажання спілкуватися з представниками інших етнічних спільнот).

Конативний компонент слідує з мотиваційної сфери особистості і представлений мотивами міжособистісної взаємодії з представниками інших етнічних груп, а також реальною поведінкою стосовно цих осіб. Часто існують розходження між тим, що людина декларує відносно своєї етнічної толерантності, та реальними діями, які вона здійснює. Так, відомим у соціальній психології є, так званий, парадокс Лап'єра, який виражає значні розходження між змістом атитюду та реальною поведінкою особистості.

Відтак, важливими складовими конативного компонента, на наш погляд, є не соціальні настановлення, а міжетнічна, полікультурна спрямованість і міжетнічні, полікультурні інтереси, які формують в особистості готовність до ефективної міжетнічної взаємодії.

Тісна взаємодія когнітивного у вигляді знань і уявлень, з афективним у сукупності різних видів емоцій, ґрунтується на особистісних переживаннях і зрештою породжує ставлення до представників різних етнічних спільнот. Взаємодія з конативним компонентом не тільки у вигляді міжетнічних інтересів і загальної міжетнічної спрямованості, а й забезпечує формування етнічно толерантної особистості [3;7].

Висновки. У статті розглянуто толерантність як загальнолюдську проблему, розглянуто поняття толерантності через при-

зму його різних інтерпретацій. Виокремлено суть різних концептуальних підходів щодо вивчення толерантності: аксіологічного, ідеально-типологічного, конфліктологічного, онтолого-історичного, екзистенційно-гуманістичного, віткультурного та інших. Також у структурі феномена толерантності виділено два компоненти – сенсуальний та диспозиційний. Розглянуто п'ять рівнів етнічної толерантності. На підставі теоретичного узагальнення зазначені основні напрями вивчення етнічної толерантності.

Перспективою подальшого розвитку буде проведення емпіричного дослідження особливостей етнічної толерантності у студентської молоді.

Список використаних джерел

1. Адорно Т. Исследование авторитарной личности / Т. Адорно. – М. : Серебряные нити, 2001. – 416 с.
2. Бондырева С. К. Толерантность (введение в проблему). / С. К. Бондырева, Д. В. Колесов. – Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2003. – 240 с.
3. Кихтюк О. В. Психологічні особливості формування етнічної толерантності у студентської молоді: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 „Педагогічна та вікова психологія” / О. В. Кихтюк. – Луцьк , 2010. – 20 с.
4. Малахов В. А. Етика : курс лекцій / В. А. Малахов. – К. : Либідь, 2001. – 384 с.
5. Матеюк О. А. Національна самосвідомість та етнічна українська культура / О. А. Матеюк // Культура в сучасному українському суспільстві: Стан та проблеми: Збірник всеукраїнської науково-практичної конференції. – К. : КНУКіМ, 2008. – С. 107 – 109.
6. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология: Учебник для вузов / Т.Г.Стефаненко. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2009. – 368 с.
7. Шугай М. А. Психологічні умови формування етнічної толерантності / М. А. Шугай // Психологічні перспективи. Випуск 12. – Луцьк. : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 280 с.

The article deals with the notion of tolerance in the light of different interpretations. The emphasis was put on the essence of different conceptualized approaches in accordance to the study of tolerance, they are: axiological, ideal typological, conflictologic, ontological and historical, existential humanistic etc. Two components were distinguished in the

structure of the tolerance phenomenon: sensual and dispositional. Five levels of ethnic tolerance were considered. Tolerance is associated with the resistance to the effects of the individual environment of weakening response to some unfavorable factors, such as negative effects of interpersonal business activities by reducing sensitivity. The inevitable difficulties are revealed to accompany any interaction between people that carry different national and cultural spaces. Particularly relevant are the difficulties in manifestations of intolerance towards people who speak other languages, have different religious beliefs or other social democratic values. Those are the difficulties caused by speakers of other national and cultural spaces. Particularly sensitive to the issue of ethnic tolerance are college students. Expansion of international contacts and signing international agreement in the field of education has gradually led to an increase in foreign students studying in local universities. The main approaches to the ethnic tolerance study were signified on the ground of theoretical generalization.

Keywords: tolerance, ethnic tolerance, ethnically tolerant personality, ethnic identity, ethnic prejudice.

Отримано: 28.01.2013 р.

УДК 159.922 + 165. 24

О.М.Лозова

Структура самоствавлення майбутніх психологів як основа конструювання образу світу професії

Професійну самосвідомість розглянуто в контексті життєконструювання особистості, як основу її професійного розвитку та конструювання образу світу професії. Останній потрактовано як фактор, що опосередковує собою взаємозалежність індивіда з професійно визначеним зовнішнім світом. Образ світу професії вбирає в себе операціональні моделі суб'єктів професійної діяльності, предмет, процес праці, образ Я самого працівника.

Здатність до життєконструювання у професії спирається на стійкі уявлення про власні професійні, соціальні, психологічні й моральні якості. Однією з актуальних соціальних практик є професіоналізація студентів, при цьому позитивне самоствавлення передумовою успішного життєконструювання особистості у професії. Означені феномени досліджувалися у студентів психологічних спеціальностей як окрема систе-